

Inskriften innehåller åtta personnamn av vilka sex icke erbjuda några tolkningssvårigheter. Mansnamnet *Gæirfastr* är hittills känt från sju svenska runinskrifter: U 660, 874, 1144; Sö 45, 227; L 1002 Berga, Skultuna sn; L 1222 Vetlanda sn. Om namn i vilka adjektivstammen *-fast* ingår se E. Wessén, *Nordiska namnstudier*, s. 99 f. — *Hrafn* har av runinskrifterna att döma varit sällsynt på östnordiskt område; namnet är hittills endast belagt på U 1144, i Järsbergsstenens *harabanan* samt på Simrisstenen (DR 344), där det skrives *rafn*. — Om namnet *Folkbiorn*, belagt också på U 358 (*fulkbiarn*) och 473 (*faylkbiurn*), se E. Wessén a. a. s. 103. — *Þorir* hör till de vanligare namnen i runinskrifterna; det förekommer också på den andra runstenen vid Tierps kyrka (U 1143). — Vilket namn som åsyftas med runföljden 13—20 *hunifra* är f. n. omöjligt att avgöra; här döljer sig ett eljest okänt mansnamn (jfr U 773 *hunef*). Detsamma gäller *hiria*, namnet på den man, som tillsammans med Åsmund har ristat U 1144. — Faderns namn *Gæiri*, kortnamn till sammansatta namn på *Gæir-* (jfr den äldste sonens namn *Gæirfastr*), är känt från följande inskrifter: U 363, 668, 1144; Ög 129, 202, 207, 229; Vg 158, 187. I ett brev till G. Stephens den 3/1 1864 lämnar C. Sæve några upplysningar om namnet. »*Kaira* är», trots att det på U 1144 är något slitet, »i alla fall nog riktigt, det är utan tvifvel acc. sing. indef., men icke af det starkt böjda *Kair*..., utan af det svagt böjda *Kairi* (g. *kaira*, d. *kaira*, ac. *kaira*)... På Isl. *Geirr* (*geirs*) starkt, den svaga formen **Geiri* (g. *geira*) finnes väl ej i Isl., men den kunde allt för väl finnas.» Namnet är emellertid säkert styrkt från Island, liksom från Danmark och Sverige under medeltiden. »I Norge bevarat endast i några få ortnamn» (Lind). Se vidare A. Janzén i *Nordisk kultur* 7 (1947), s. 60, 248, 264.

U 1144 är signerad av Åsmund Kåresson och *hiria*. Ristningen visar flera för Åsmund karakteristiska drag: *o* som tecken för nasalerat *a*, *u* som tecken för *o*-ljud, en runa gemensam för två ord o. s. v. Korsets form och de två mot korset vända djuren äro också helt i Åsmunds stil. Typiskt är också, att han använder uttrycket *litu rita* (»läto uppresa»); uttrycket missuppfattas av Peringskiöld (»läto skrifwa på Steen») och Sæve (»läto rita stenar»).

I likhet med U 1142 omtalar U 1145, att man efter den döde har låtit »resa stenar», *rita stino*. Monumenten torde i båda fallen ha bestått av en runsten samt en, eller flera resta stenar utan inskrift. På vilken plats Geres minnesmärke ursprungligen har stått, veta vi tyvärr icke; runstenen fördes tidigt fram till kyrkan.

1145. Yttrö, Tierps sn.

Pl. 122, 123.

Litteratur: B 566, L 261. J. Bureus, Fa 6 s. 3, s. 5, s. 79 n:r 163 (Bureus' egen uppteckning), s. 196 n:r 155 (Rhezeliu), Fa 10:2 n:r 50, Fa 5 n:r 388, Fa 13 s. 119, Fa 14 s. 258, Fa 1 s. 88, Ff 6 n:r 165; J. Rhezelius, Monumenta Uplandica (Fc 6), s. 301 (tryckt i UFT h. 32, 1915, s. 91), F11 n:r 42; J. Peringskiöld, Monumenta 2, bl. 105, Vita Theoderici (1699), s. 237; O. Celsius, Svenska runstenar (Fm 60) 1, s. 404; R. Dybeck, Reseberättelse för år 1866 (ATA); UFT h. 1 (1871), s. 69, h. 27 (1911), s. 266; K. Ahlenius och A. Kempe, Sverige 4 (1909), s. 787; E. Malmberg, Strömsbergs bruks historia (1917), s. 212, 213; A. Julius, Skrivelse till Riksantikvarien den 28/5 1918 (ATA); Skrivelse från Riksantikvarien till H. Wachtmeister den 19/2 1919 (ATA); Skrivelse från H. Wachtmeister den 22/2 1919 (ATA); S. Erlandsson, Skrivelse till Riksantikvarien den 1/9 1921 (ATA); Skrivelse från Riksantikvarien till Stora Kopparbergs bergslags aktiebolag den 23/2 och den 8/9 1923 (ATA); Skrivelse från Stora Kopparbergs bergslags aktiebolag till Riksantikvarien den 8/3 och den 12/9 1923 (ATA); A. Enqvist, Skrivelse till Riksantikvarien sept. 1923 och den 11/6 1928 (ATA); E. Brate, Svenska runristare (1925), s. 41; G. Hallström, Skrivelse till Riksantikvarien den 18/9 1928 (ATA); E. Bellander, Skrivelse till Riksantikvarien den 9/12 1930 (ATA), Inventering av fasta fornlämningar i Tierps sn, 1930 (ATA); S. B. F. Jansson, Runinskriftsinventering i Uppsala län 1942 (ATA), Skrivelse till Riksantikvarieämbetet den 7/4 1956 (ATA).

Äldre avbildningar: Bureus, teckning (i Fa 10:2), kopparstick (i Ff 6); Rhezelius, teckning i Fc 6 (återgiven i UFT h. 32), teckning i F11; J. Hadorph och P. Helgonius, träsnitt (i Peringskiölds Monumenta och B 566; återgivet av Malmberg i a. a. s. 213).

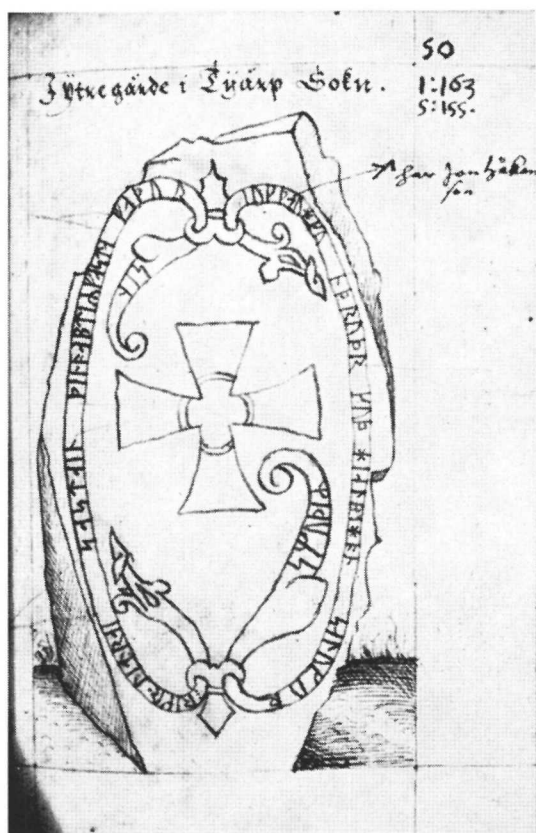

Fig. 482. U 1145. Yttrö, Tierps sn.
Efter teckning av Bureus i F a 10:2.

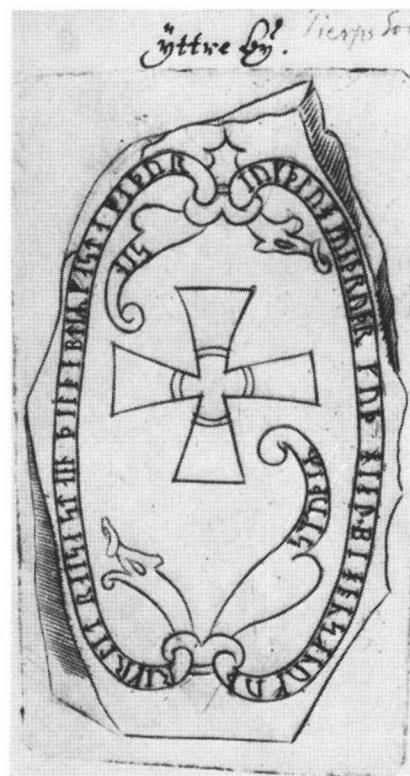

Fig. 483. U 1145. Yttrö, Tierps sn.
Efter kopparstick av Bureus i F f 6.

Runstenen står 7 m. Ö om rikshuvudvägen Uppsala—Gävle (n:r 13), i norra kanten av avtagsvägen i Yttrö. Platsen är utmärkt på Ekonomiska kartbladet »Yttrö» (1954).

Enligt Bureus (i F a 6) stod U 1145 i »Yträ gårde i Tijärp»; F a 10:2: »J Ytre gårde i Tijärp Sokn». Rhezelius: »Widh ytre i Tierp Sochn» (F a 6); »Tierp Sochn. Widh ytre i gårdet strax westan byen är R» (F c 6); F l 1: »Tijärp Sochn, Vthi ytre gårdet widh byen». På träsnittet i Peringskiölds *Monumenta* har med bläck skrivits »Ytterby gårde» (B 566: »Ytterby gårde»; L 261: »Yttreby gårde»). Celsius, som undersökte U 1145 den 5 sept. 1727, anger i *Svenska runstenar* platsen på följande sätt: »Tierp ytre. strax wid byn på åkren». Därefter slogs stenen sönder och lades i en närbelägen landsvägsbro. Vid sitt besök på platsen år 1866 antecknar Dybeck: »Temnaråns stränder ega väl flere betydliga minnesvårdar, särdeles i granskapen af Tierps, Tolfta och Wesslands kyrkor, der större ättehögar förekomma; men nästan alla bära märken af åverkan. Vid Ytterby i förstnämnde socken söktes en runsten och delar af honom funnos under en landsvägsbro». I *UFT* h. 27 lämnas en redogörelse för Upplands fornminnesförenings sommarmöte år 1910; vid mötet meddelade v. Friesen, att »han just af en bonde från Ytre by erhållit meddelande, att man där i en brotrumma hittat bitar af en runsten; möjligen vore denna identisk med en, som förr varit känd från denna by, men förkommit.» Nästa gång den sönderslagna stenen såvitt känt nämnes är i *Strömsbergs bruks historia* (1917), där det meddelas, att stenen »legat som underlag för en brotrumma, tills den nu på grefve H. Wachtmeisters initiativ tillvaratagits.» På grund av att stenen på detta sätt hade tagits om hand och flyttats, anmäldes den som försvunnen; i ett brev till Riksantikvarien den 28/5 1918 skriver A. Julius: »Undertecknad mottog i dag af Fanjunkare

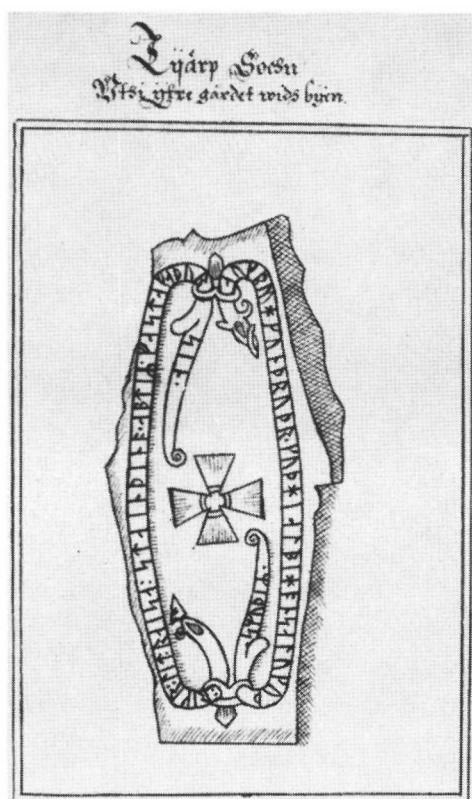

Fig. 484. U 1145. Yttrö, Tierps sn.
Efter teckning av Rhezelius i F l 1.

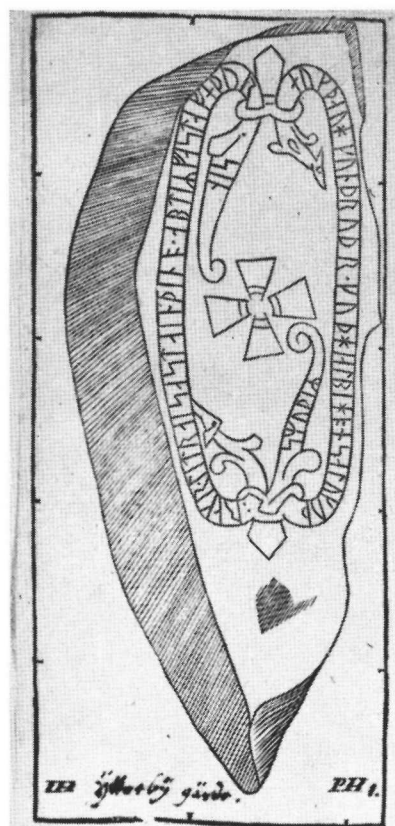

Fig. 485. U 1145. Yttrö, Tierps sn.
Efter träsnitt i Peringskiölds Monumenta (B 566).

C. Söderberg, Kyrkogårdsgat 27 *Uppsala* anmälan om, att en runsten som legat vid vägkröken i Yttreby ... försvunnit och antog han att stenen blifvit placerad i något stolphål, då den elektriska kraftledningen drogs fram. Förmodligen är det fråga om stenen Bautil 566. Denna runsten har varit förlorad, men återfanns för några år sedan ... Fanjunkare Söderberg kommer en del af sommaren att vistas i Tierp. Han lofvade mig att se om stenen kunde återfinnas. Vore det ej lämpligt att han af Herr Riksantikvarien erhöi uppdrag att mot ersättning göra efterforskningar.» Det visade sig emellertid denna gång icke svårt att återfinna stenen. I en skrivelse av den 22/2 1919 meddelar H. Wachtmeister, Strömsbergs bruk, att han, »för att rädda de delar af stenen, som ännu finnas i behåll, låtit föra dessa till Ullfors Bruk, i närheten af Yttre. Min afsikt har varit att söka ihopfoga delarne af stenen, om detta går för sig samt uppställa den samma inom Ullfors Bruks område, der den kan blifva mera fredad än på den plats, hvarest stenen förut låg. De delar af stenen, som funnos i behåll, äro orörda och finnas i vård hos Bruksinspektör Köhler å Ullfors Bruk ... Jag emotser gerna instruktion om, huru med stenen bör förfaras» ... Yttrö-stenen blev liggande på Ullfors bruk några år. Sven Erlandsson skriver hösten 1921: »År 1918 hade anmälan ingått, att runstenen ..., som legat vid vägkröken i Yttre by ... flyttats utan tillstånd till Ullfors bruk. Detta hade ombesörjts av dåvarande ägaren, greve H. Wachtmeister, Strömsbergs bruk. Undertecknad ... erfor, att ... runstenen nu ligger intill bruksbyggnaderna vid Ullfors. Den är söndersprängd i sju bitar ... Det framgick, att stenen sedan omkring 1882 legat söndersprängd på N. sidan av landsvägen intill byvägen till norra delen av Yttre by. Tidigare skulle den ha legat i en brotrumma och skulle ha tillvaratagits av

komminister Berlin i Tierp († o. 1900).» Från sin plats vid landsvägen hade den »för några år sedan» flyttats till Ullfors »för att hopsättas och resas i trädgården vid inspektorsbostaden.» Erlandsson fortsätter: »Stenen är väl bevarad, och endast obetydligt av den ristade ytan har gått förlorat. Den ristade sidans längd är 2,55 m varefter det är ytterligare $\frac{1}{2}$ m till nedre spetsen.» Rapporten avslutas med följande ord om runstens ursprungliga plats: »Då det är ganska sannolikt, att stenen verkligen stått rest på den plats, där den låg söndersprängd före sista flyttningen — vägen gör där en skarp krök åt väster för att kringgå en åker, i vilken enligt skollärare J. F. Lundin, Yvre, för ca 15 år sedan vid dikesgrävning på ung. 1 m:s djup av Karl Karlsson i Yttre anträffats fyra skelett, som sedan nedsatts på Tierps kyrkogård — vore det enligt min mening lämpligast, att stenen efter att ha hopfogats åter restes på denna plats.» Först tre år senare (1924) flyttades stenen tillbaka från Ullfors och restes på den plats, där den tidigare hade legat. Arbetet bekostades av Stora Kopparbergs bergslags aktiebolag, som hade övertagit bruket. Tyvärr utfördes arbetet av en i runstenslagning helt oerfaren stenhuggare, vilket förklarar den otympliga och ovanligt kostsamma lagningen. Våren 1957 skall stenen resas på ny, upphöjd grund. I samband med detta arbete kommer den gamla lagningen att bättras.

Röd granit. Höjd 2 m., ristningsytans bredd 0,90 m. Nedtill och på mittpartiet ha stora delar av ristningsytan fullständigt fallit bort. De bevarade delarna av ristningen äro djupa och tydliga.

Inskrift (med det inom [] supplerat efter B 566):

: rikr · lit raisa stain pino · abtir fasta faþur sin auk þauh kunþrþr · k[up hial]bi honsalukuþs muþir

5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75

Rikr let raisa stein þenna æftir Fasta, faður sinn, ok þau Gunnþrðr. Guð hialpi hans salu ok Guðs modir.

»Rik lät resa denna sten efter Faste, sin fader, så ock Gunntrud. Gud hjälpe hans själ och Guds moder.»

Till läsningen: Inskriften börjar med sk, som på detta ställe består av två punkter. Genom runföljden 1—3 rik går en av brottsprickorna. R. 2 är genom denna spricka kluven i två delar. Hadorph ser till höger om hst en bst (†) och har väl uppfattat runan som a. Det är emellertid att märka, att inskriftens övriga a-runor ha formen †; det förefaller avgjort som om runan har varit †, ty om den hade varit a, borde man nog kunna se något spår av bst nedanför sprickan. Läsningen † stödes av samtliga andra äldre läsningar. 3 k har förlorat övre delen av hst i samma brott. En grund och ojämn fördjupning, som finnes mellan hst och bst, beror med all sannolikhet på flagring. Sk efter 4 r är tydligt. Eljest saknas sk utom efter 21 o och 54 r. 9 a har, i likhet med inskriftens övriga a-runor, bst endast till vänster om hst. 12 a är skadat av en brottspricka; hela hst har förlorats. 17 n har, i likhet med inskriftens övriga n-runor, bst endast till höger om hst. 21 o har bistavar endast till höger om hst; detsamma gäller inskriftens andra o-runor, 65 o. 28 a är skadat genom en brottspricka. Genom 39 n går samma brott. 47 k är ej stunget. 54 r och 55 k ha förlorat topparna. Efter 55 k är ristningsytan numera bortslagen. På det förlorade stycket, som mäter 33 cm., har plats funnits för sex runor. Av 62 b återstår nu endast nedre bst. 68 a är skadat i en brottspricka; stycken av såväl hst som bst ha gått förlorade. 69 l har förlorat huvudstavens nedre del. 71 k är ej stunget. I 77 þ utgår bst upptill från ramlinjen, som här gör en oregelbunden inbuktning. 79 a har i en stor flagring förlorat hst ovanför bst. — Bureus (F a 6): rikr lit raisa stain pino abtir fasta faþur sin auk þauh kunþrþr kup hialbi honsalukuþs muþir. Rhezelius (i F a 6): rikr : lit·raisa : stain pino·abtir·fasta faþur sin· 2. auk þaluh kunþrþr·kup hialbi honsalukuþs muþir·. Hadorph och Helgonius: : r·kr·lit raisa stain pino·abtir fasta faþur sin auk þauh kunþrþr·kup hialbi honsalukuþs muþir. Celsius: : rikr·lit raisa stain pino · abtir fasta faþur sin »andra draken» auk þauh kunþrþr kup hialbi honsalukuþs muþir.

U 1145 är rest av *Rikr* efter fadern *Fasti*; i vilket förhållande *Gunnþrudr* har stått till den döde är ej fullt klart. Formuleringen är ovanlig: *Rikr let ræisa ... ok þau Gunnþrudr*. Den torde ha tillgripits i stället för det längre men klarare uttryckssättet *Rikr let ræisa ... æftir ... faður sinn ok Gunnþrudr æftir boanda sinn*. Om *Gunnþrudr* hade varit dotter till *Faste*, hade sannolikt inskriften fått följande formulering: *Rikr ok þau Gunnþrudr letu ræisa ... æftir Fasta, faður sinn ...*

Såväl *Rikr* som *Gunnþrudr* äro sällsynta namn; de äro eljest ingenstädes belagda i runinskrifterna. Ett mansnamn *Riki* torde finnas på U 438. Teoretiskt sett finnas givetvis flera möjligheter att uppfatta *rik*; Sæve återger namnet i *UFT* som »Ring (?)». Peringskiöld behandlar namnet i *Vita Theoderici* (1699): »*Rikur* vero est dives, potens, & idem ac *Rekur*, quod etiam Regem indigitat. Sic in carminibus antiquissimis, Sturlæsonio nostro citatis; & in lapidibus Runicis, nomen proprium *Rekr* in monumento nostro *Yttregiärdensi* in paroecia Tiarp. in alio *Rikr*, i.e. propulsator, subjugator».

Kvinnonamnet *Gunnþrudr* var tydligen också under medeltiden sällsynt; i Lundgrens och Brates namnordbok upptages endast ett belägg på namnet (*Gunthrudis*). Se vidare *Nordisk kultur* 7 (1947), s. 260. — Om det vanliga mansnamnet *Fasti* se U 1079.

Trots att U 1145 är osignerad kan ristaren namnges. Huggningstekniken, runornas användning och form samt ornamentiken hänföra ristningen till Åsmund Kåresson. Redan Celsius insåg detta, vilket framgår av en anteckning i F m 60: »tyckz wara osmuntr kara suns skriff. vid. Gersta [=L 1053 Järsta, Valbo sn] et wedyxa [=U 956] stenar.»

1146. Gillberga, Tolfta socken.

Pl. 125, 126.

Litteratur: B 560, L 262. Ransakningarna 1667–84; J. Peringskiöld, Monumenta 2, bl. 106; R. Dybeck, Reseberättelse 1866 (ATA); M. Stolpe, Några ord till upplysning om bladet »Örbyhus» (1869), s. 26; UFT h. 1 (1871), s. 71; K. Ahlenius och A. Kempe, Sverige 4 (1909), s. 789; E. Malmberg, Strömsbergs bruks historia (1917), s. 212; Cl. Billstam, Skrivelse till Riksantikvarien den 10/6 1932 (ATA); E. Bellander, Inventering av fasta fornlämningar i Tolfta socken, 1932 (ATA); O. von Friesen, Bynamn på de uppländska runstenarna (i: Namn och Bygd 1930), s. 95; G. Olson, Rapporter till Riksantikvarien den 18/12 1933 och den 31/12 1934 (ATA); S. B. F. Jansson, Runinskriftsinventering i Uppsala län 1943 (ATA), En otolkad runinskrift i Veckholm (i: UFT 47:2, 1949), s. 186.

Äldre avbildning: J. Hadorph och P. Helgonius, träsnitt (i Peringskiölds Monumenta och B 560).

Runstenen står 40 m. Ö om huvudbyggnaden i Gillberga n:r 1 (och 2), 3 m. N om byvägen till Bro. Ett stort, delvis raserat gravröse ligger 30 m. NV om stenens nuvarande plats. Röset ingår i ett gravfält, som består av omkring 20 fornlämningar. Runstenens plats är utmärkt på Geologiska kartbladet »Örbyhus» och på Ekonomiska kartbladet »Gillberga» (1954).

På det stora röset har stenen, enligt pålitliga uppgifter från 1600-talet och enligt muntliga meddelanden, bland annat ännu vid runinskriftsinventeringen 1943, ursprungligen varit rest. (Enligt uppgift till mig togs omkring sekelskiftet ungefär 200 lass sten från detta röse; stenarna skulle användas till täckdiken på Bro ägor.)

I *Ransakningarna* lämnar kyrkoherde Abrahamus Matthiæ (den 9/9 1677) följande uppgifter om stenens plats: »Widh Gilberga i Tolftta Sochn, ståår uthi en Steenröosa en stoor Rundsteen medh bookstäfwer vthuggen.» Peringskiöld (i *Monumenta*): »Gillberga är en by i Tolfta, östan för åån belägen, där står en gammal R. Steen med artigt flätade rijtningar uprester uthi en stoor hoopburin Steenrösa.» På träsnittet finnes följande anteckning: »gilberga by ... i en Steen Rösa»; B 560: »Gilberga By»; L 262: »Gilberga (i ett griftrör)».